

संयुक्त राष्ट्र संघ

सिसिपिआर/सि/१२०/डि/२१७०/२०१२

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी

वितरण: साधारण

अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध

३१ अगस्ट २०१७

मूल प्रति: अङ्ग्रेजी

मानव अधिकार समिति

उजुरी नं २१७०/२०१२ मा ऐच्छिक आलेखको धारा ५(४) अन्तर्गत समितिले ग्रहण गरेको अभिमत

पेश गर्ने:	शान्ता न्यौपाने र निशा न्यौपाने (कानूनी सल्लाहकार, ट्र्याक इम्प्युनिटि अलवेज- ट्रायल (Track Impunity Always, TRIAL) का फिलिप ग्रान्टद्वारा प्रतिनिधित्व गरिएको)
दाबी गरिएको पीडित:	उजुरीकर्ताहरू र दण्डपानी न्यौपाने (क्रमशः उजुरीकर्ताको पति र बुवा)
पक्ष राष्ट्र:	नेपाल
उजुरी मिति:	१४ डिसेम्बर २०१२ (शुरुमा पेश गरिएको)
सन्दर्भ सामग्रीहरू:	२ अगस्ट २०१२ मा पक्ष राष्ट्रलाई पठाइएको समितिको नियम १७ अन्तर्गतको निर्णय (कागजातको रूपमा जारी नभएको)
अभिमत ग्रहण गरिएको मिति:	२१ जुलाई २०१७
विषयवस्तु:	बलपूर्वक बेपत्ता
कार्यविधिगत विषय:	घरेलु उपचारको उपभोग

हयुमन राईट्स एण्ड जस्टिस सेन्टरले गरेको अनौपचारिक अनुवाद

सारभूत विषयः

जीवनको अधिकार, यातना, क्रूर र अमानवीय व्यवहारको निषेध, व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार, मानवको अन्तर्निहित सम्मानको अधिकार, कानूनअनुसार मानवीय व्यवहारको अधिकार, प्रभावकारी उपचारको अधिकार

अनुबन्धका धाराहरूः

धारा ६, ७, ९, १०, १६ छुट्टै र संयुक्त रूपमा धारा २(३)

ऐच्छिक आलेखका धाराहरूः

५(२) (ख)

*समितिको १२० औं बैठकबाट अनुमोदन गरिएको (३-२८ जुलाई २०१७)

** प्रस्तुत उजुरीको छानबिन प्रक्रियामा समितिका देहाय बमोजिमका सदस्यहरूको सहभागिता रहेको थियोः श्री तानिया मारिया अब्दो रोचोल, श्री यद वेन अचौर, श्री इल्ज ब्रान्ड्स केहेरिस, श्री अहमद फथल्ला, श्री ओलिवर डे फ्रुविले, श्री क्रिस्टोफ हेन्स, श्री युजी इसवा, श्री बमरियम कोइता, श्री मार्सिया भी. जे क्रान, श्री इन्कन लाकी मुहुमुजा, श्री फोतिनी पाजर्तिज, श्री माउरो पोलिटि, श्री होसे म्यनुवेल सन्तोस पायस, श्री युवल शानी, र श्री मार्गो वाटरभला

१. यस उजुरीको उजुरीकर्ताहरू शान्ता न्यौपाने र निशा न्यौपाने हुन् र उनीहरूको जन्म क्रमशः २७ जुन १९५५ र १३ अप्रिल १९८० मा भएको थियो । उनीहरूको दाबीअनुसार राज्य पक्षले उनीहरूको बेपत्ता पति र बुवा, २६ मार्च १९४६ मा जन्मिएका नेपाली नागरिक श्री दण्डपानीको अनुबन्धको धारा ६, ७, ९, १०, १६ छुट्टै र संयुक्त रूपमा अनुबन्धको धारा ७ अन्तर्गतका अधिकारहरू उल्लङ्घन गरेको छ । १४ अगस्त १९९१ बाट अनुबन्ध र ऐच्छिक आलेख नेपालमा लागू भएको थियो । उजुरीकर्ताहरूलाई कानुनी सल्लाहकारले प्रतिनिधित्व गर्दै छन् ।

उजुरीकर्ताहरूले पेश गरेको तथ्य

२.१ १९९६ मा १० वर्ष लामो नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी-माओवादीबीच आन्तरिक सशस्त्र युद्धको बेला मानव अधिकारको अवस्था बिग्रिएको थियो । स्वेच्छाचारी पक्राउ तथा थुना, यातना, गैरकानुनी हत्या, र बलपूर्वक बेपत्ता पर्नुलगायतका मानव अधिकार उल्लङ्घनको सङ्ख्या उल्लेखनीय रूपमा बढेको थियो । १९९८ र २००४ बीच कम्युनिस्ट पार्टीका सदस्य र समर्थकविरुद्ध सुरक्षाबलले विद्रोहविरुद्ध सुरु गरेको अभियानहरूको सिलसिलामा बेपत्ता हुनेको सङ्ख्या ठूलो रहेको छ ^१। विद्यार्थी, व्यापारी, मजदुर, किसान, पत्रकार र मानव अधिकारकर्मीलगायत पीडित भएका थिए ।

२.२ दण्डपानी न्यौपाने र शान्ता न्यौपानेको निशा न्यौपाने लगायत तीन सन्तान थिए । श्री न्यौपाने १९८५ बाट कम्युनिस्ट पार्टीको सक्रिय सदस्य थिए । उनी पक्राउ परेको बेला उनी केन्द्रीय समितिको सदस्य र त्यसको प्रकाशन विभागको प्रमुख थिए । सशस्त्र युद्धको सुरुवाती समयमा श्री न्यौपाने भूमिगत रहेका थिए । उनको पक्राउ र लगत्तैको उनलाई बेपत्ता पारिनुभन्दा २ वर्षअघि उनी गीता नगर गाउँपालिका, चितवन जिल्लाबाट कलङ्की वडा नं ४, काठमाडौँ सरेका थिए । श्रीमती न्यौपाने उनको सासू ससुरा र सन्तानसँग गीतानगरमा बस्थिन् ।

२.३ २१ मे १९९९ मा करिब साँझको ५:३० बजे चार जना बर्दी लगाएका प्रहरीले श्री न्यौपानेलाई टेबाहाल नजिकै, सुन्धारा, काठमाडौँमा रोके । उनको नाम सोधेपछि उनलाई पाँच वा छ जना प्रहरीसँग गाडीमा राखियो र अज्ञात ठाउँमा लगियो । सो बेला श्री न्यौपानेसँग कम्युनिस्ट पार्टीको कार्यकर्ता एस.ए थिइन् । उनले कम्युनिस्ट पार्टीका स्थानीय कार्यकर्ता बी.जीलाई जानकारी गराइन् र सो स्थानीय कार्यकर्ताले श्रीमती न्यौपानेलाई जानकारी दिए ।

२.४ २५ मे १९९९ मा श्रीमती न्यौपानेले आफ्नो पतिको खोजी सुरु गरिन् । उनी हनुमानढोका, काठमाडौँमा रहेको जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा गइन् र त्यहाँ उनको पति थुनामा नरहेको जानकारी दिइयो । २६ र ३० मे कोबीच श्रीमती न्यौपाने काठमाडौँका तीन मुख्य हिरासत केन्द्रहरूमा गईन् – केन्द्रीय कारागार, नख्खु कारागार र चारखाल कारागार र त्यहाँ पनि श्री न्यौपाने थुनामा नरहेको जानकारी दिइयो ।

^१ उजुरीकर्ताहरूले बलपूर्वक बेपत्ता पार्ने कार्य सम्बन्धी कार्य दलको प्रतिवेदन (हेर्नुहोस् E/CN.4/2005/65/Add.1.) उल्लेख गरेको छ ।

२.५ २६ मे १९९९ मा श्रीमती न्यौपानेले सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गराइन् । अदालतले जिल्ला प्रहरी कार्यालयको नाममा कारण देखाऊ आदेश जारी गर्‍यो र उक्त जिल्ला प्रहरी कार्यालयले श्री न्यौपानेलाई पक्राउ नगरेको भनी जवाफ दियो । तर एस.ए र एम.पीले श्री न्यौपानेलाई पक्राउ गरेको उनीहरूले देखेको भनी अदालतमा बयान दिए । १२ जुलाईमा उजुरीकर्ताले आफ्नो पतिलाई पक्राउ गरिएको भनी स्थापित गर्न नसकेको र थुनामा राखेको ठाउँ भन्न नसकेको कारण देखाई रिट खारेज गर्‍यो ।

२.६ जुन १९९९ मा, अस्थायी रूपमा महाराजगञ्ज, काठमाडौँको नेपाल प्रहरी तालिम केन्द्रमा कार्यरत रहेका गीतानगरका श्री ए नाम गरेका एक प्रहरीले श्री न्यौपानेलाई सो तालिम केन्द्रमा हिरासतमा देखेको भनी गीतानगरका आफ्ना छिमेकी श्री डीलाई जानकारी गराए । श्री डीले श्री न्यौपानेलाई व्यक्तिगत रूपमा चिन्थे र उनी निशा न्यौपानेका विद्यालयका साथी थिए र उनले निशा न्यौपानेलाई सो कुराको जानकारी दिए । त्यसपश्चात् शान्ता न्यौपानेले श्री एलाई काठमाडौँमा भेटे र श्री न्यौपानेको तीनवटा तस्वीर देखाइन् । श्री ए ले उनलाई धेरै पटक हतकडी लगाएको र आँखामा पट्टी लगाएको अवस्थामा शौचालय लागिएको देखेको भनी जानकारी दिए । श्रीमती न्यौपानेले श्री एलाई लिखित बयान दिन आग्रह गरिन् तर श्री एको सरुवा नेपालको पश्चिमी क्षेत्रतिर भएका कारण श्रीमती न्यौपानेले उनलाई फेरी सम्पर्क गर्न पाइन् ।

२.७ ६ अगस्त १९९९ मा नागरिक समाज संस्था र मानव अधिकारकर्मीहरूले तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई भेटि बेपत्ता नातेदारको बारेमा जानकारी दिन अनुरोध गरे । सो भेटघाटमा प्रधानमन्त्रीले 'राज्यले बेपत्ता पारेका पीडितको परिवार संघ' का सदस्यहरूलाई श्री न्यौपानेसहित उनीहरूको नातेदारको मृत्यु भइसकेको जानकारी दिए ।

२.८ १७ अगस्त १९९९ मा श्रीमती न्यौपानेले सर्वोच्च अदालतमा दोस्रो पटक बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गराइन् । विपक्षीहरू निम्न थिए: (क) गृह मन्त्रालय (ख) नेपाल प्रहरी मुख्यालय, नक्साल, काठमाडौँ (ग) जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँ (घ) जिल्ला प्रहरी कार्यालय, हनुमान्ढोका काठमाडौँ । सबै विपक्षीहरूले दण्डपानी न्यौपानेलाई पक्राउ, थुना, यातना, र बेपत्ता गरेको इन्कार गरे ।

२.९ ३१ अगस्त १९९९ मा महानगर दैनिक नामक राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित खबरअनुसार श्री न्यौपानेसहित ६ जना माओवादी भनी आशङ्का गरी पक्राउ र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरू जिउँदै भेटिएका र "उनीहरूकै सुरक्षा" का लागि दङ्गा नियन्त्रण प्रहरीबल पोखरा, कास्की जिल्लामा राखिएका थिए । सो खबरमा श्री न्यौपानेलागायतका कैदीहरूलाई यातना दिइएको कुरा पनि दाबी गरिएको थियो । श्री बी नामक एक सेवानिवृत्त प्रहरीले उनको पतिलाई कमलपिप्त (जन्डिस) भएको र चिकित्सा सेवाको लागि काठमाडौँ लगिएको भनी श्रीमती

न्यौपानेलाई खबर दिए । श्री न्यौपानेलाई चिन्ने चितवन जिल्लाका प्रहरी श्री सीले श्री न्यौपानेलाई काठमाडौं ल्याइएपछि बारम्बार भेट्ने कोसिस गर्दा पनि निजलाई भेट्न नदिइएको तर श्री न्यौपाने बिरामी भएको र उनको उपचार भइरहेको जानकारी दिइएको थियो ।

२.१० श्री बी र श्री सीसँग मिल्ने गरी महानगर दैनिकमा प्रकाशित खबरको आधारमा श्रीमती न्यौपानेले २७ सेप्टेम्बर १९९९ मा सर्वोच्च अदालतलाई तलाशी आदेश जारी गरी उनको पतिको खोजखबर पत्ता लगाउन अनुरोध गरिन् । २४ जनवरी २००० मा पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालयका प्रहरी उपनिरीक्षकले आफ्नो कार्यकालमा श्री न्यौपाने हिरासतमा रहेको कुरा इन्कार गरे। ११ फेब्रुअरीमा सर्वोच्च अदालतले १५ दिनभित्र श्री न्यौपाने को हालखबरबारे लिखित जवाफ दिन प्रहरी महानिरीक्षकलाई आदेश दियो । लिखित जवाफ प्राप्त नभएपछि, २० मार्चमा अदालतले पुनः आदेश जारी गर्‍यो । २२ मार्चमा प्रहरी मुख्यालयले श्री न्यौपानेलाई खोज्न असफल भएको र उनी प्रहरी हिरासतमा नरहेको भनी जवाफ पेश गर्‍यो ।

२.११ ५ जुलाई २००० मा २६ मे १९९९ मा दर्ता भएको रिट जस्तै यो रिटको दाबी पनि स्थापित हुन नसकेको भनी १७ अगस्त १९९९ मा दर्ता भएको दोस्रो बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट खारेज गर्‍यो । सबै कार्यविधि समाप्त भएपछि, आशङ्काको भरमा मात्रै दण्डपानी न्यौपाने प्रहरी हिरासतमा रहेको भनी स्थापित नहुने कुरा अदालतले उल्लेख गरेको थियो ।

२.१२ उजुरीकर्ताहरूले संसदमा र प्रधानमन्त्रीलाई पनि श्री न्यौपानेको हालखबर पत्ता लगाइदिन लिखित अनुरोध पेश गरेको दाबी गरेका छन् । बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका अन्य पीडितका परिवारसँगै उनीहरूले पत्रकार सम्मेलन गरी आम जनता र राज्यका निकायहरूलाई आफ्नो नातेदारको बारेमा जानकारी दिन अनुरोध गरे । अगस्त १९९९ र फेब्रुअरी २००० मा अम्नेस्टी इन्टरनेशनलले दुइटा अपिल प्रकासन गर्दै श्री न्यौपानेको हालखबर बारे जानकारी अविलम्ब उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्‍यो ।^२ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले सङ्कलन गरेको द्वन्द्वसम्बन्धी बेपत्ता परेका व्यक्तिको सूचीमा उनको नाम पनि समावेश गरिएको थियो ।^३ अन्तरराष्ट्रिय रेड क्रस समितिको बेपत्ता व्यक्तिको सूचीमा पनि श्री न्यौपानेको नाम उल्लेख गरिएको छ ।^४ यी सबै प्रयास गरे तापनि श्री न्यौपानेको किस्मत र हालखबर थाहा भएको छैन । २००८ मा श्रीमती न्यौपानेले अन्तरिम राहत स्वरूप ने.रू १,००,०००^५ प्राप्त गर्नु भयो ।

^२ उजुरीकर्ताहरूले १३ अगस्त १९९९ र फेब्रुअरी २००० को एमनेस्टि इन्टरनेशनलले प्रकाशित गरेको अपिलको प्रतिलिपि उपलब्ध गराएका छन् ।

^३ उजुरीकर्ताहरूले सूचिको प्रतिलिपि उपलब्ध गराएका छन् ।

^४ उजुरीकर्ताहरूले डाटाबेसको प्रतिलिपि उपलब्ध गराएका छन् ।

^५ उजुरीकर्ताका अनुसार समितिमा उजुरी पेश गरिएको बेला सो रकम लगभग १२०० अमेरिकी डलर बराबर थियो ।

२.१३ श्री न्यौपानेको स्वेच्छाचारी पक्राउ र बेपत्ता गरिएपछि श्रीमती न्यौपानेमाथि उत्पीडनसमेत भएको उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ । श्रीमती न्यौपाने र बेपत्ता भएको व्यक्तिका परिवारका प्रतिनिधिहरू मिलेर बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको हालखबरको खुलासाका लागि सार्वजनिक अभियान चलाउने राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका पीडित परिवार सङ्घ स्थापित गरेका थिए । सङ्घ सुपरिचित हुँदै गर्दा प्रहरी र शाही नेपाली सेनाका सदस्यहरूले उनको घरमा नियमित रूपमा आई खोजतलासी गर्थे ।

२.१४ साथै, ३१ मार्च २००५ मा निशा न्यौपानेलाई शाही नेपाली सेनाले पक्राउ गरी चितवन जिल्लाको कसरा ब्यारेकमा ३० दिनसम्म थुनामा राखेको थियो । त्यसपश्चात् उनलाई भरतपुर, चितवनमा रहेको फ्रस्ट राइफल गणमा सारिएको थियो र त्यहाँ उनलाई १५ दिन थुनामा राखिएको थियो । त्यसपश्चात् उनलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, चितवनमा सरुवा गरियो र त्यहाँबाट उनलाई चितवनको जिल्ला कारागारमा चार महिना राखियो । अगस्त २००५ मा उनलाई काठमाडौंको केन्द्रीय कारागार लगियो र आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य ऐनअन्तर्गत उनलाई छ महिना कैद गरियो । उनी थुनामा रहेको बेला उनलाई नियमित सोधपुछ गरिन्थ्यो, उनीमाथि क्रूर व्यवहार गरिन्थ्यो र यातनासमेत दिइन्थ्यो भनी उजुरीकर्ताहरूले दाबी गरेका छन् । उनलाई सधैं हतकडी लगाइन्थ्यो र उनको खुट्टा बानेर राखिन्थ्यो ।^६

२. १५ १९९२ को सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची १ मा उल्लेख भएको अपराधका लागि मात्रै जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न सकिने भएका जाहेरी दरखास्त नदिएको उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ । बलपूर्वक बेपत्ता कानूनमा उल्लेख नगरिएको कारण बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरूको परिवारले यी घटनाको विरुद्ध जाहेरी दरखास्त दर्ता गराउन असम्भव रहेको थियो ।

उजुरी

३.१ उजुरीकर्ताको दाबीअनुसार श्री न्यौपाने बलपूर्वक बेपत्ताको पीडित भएको र राज्य पक्षले उनको पतिको अनुबन्धको धारा ६, ७, ९, १० र १६ र संयुक्त रूपमा धारा २(३) अन्तर्गतका अधिकारहरू र उनीहरूको अनुबन्धको धारा ७ अन्तर्गतको छुट्टै र संयुक्त रूपमा धारा २(३) अन्तर्गतको अधिकारहरू उल्लङ्घन गरेको छ ।

३.२ श्री न्यौपानेलाई २१ मे १९९९ मा स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गरिएको थियो र विभिन्न प्रयास गर्दा पनि श्री न्यौपानेको हालखबर अझै पत्ता लागेको छैन । उनलाई अन्तिम पटक राज्यको निकायको नियन्त्रणमा देखिएको थियो । तर नेपाली अधिकारीहरूले व्यवस्थित रूपमा उनलाई पक्राउ गरेको र थुनामा राखेको इन्कार गर्दै आएका

^६ श्रीमती न्यौपानेको नाम बलपूर्वक वा अनैच्छिक बेपत्तासम्बन्धी कार्यसमितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको थियो । (E/CN.4/2006/56 र Corr.१, अनुसूची ४ हेर्नुहोस)

छन् । अगस्त १९९९ मा प्रधानमन्त्रीले श्री न्यौपानेको मृत्यु भइसकेको जानकारी दिनुभएको थियो र एक पत्रिकाको समाचारअनुसार उनी र सुरक्षाकर्मीद्वारा बेपत्ता पारिएका अन्य पाँच जना व्यक्तिहरू जिउँदै भएको र पोखरामा प्रहरी हिरासतमा रहेको खुलासा भएको थियो । यी कुनै पनि जानकारी पुष्टि भएका छैनन् । तसर्थ श्री न्यौपानेको हालखबरको खुलासा गरी सन्तोषजनक र विश्वस्त स्पष्टीकरण दिने प्रमाणको भार अधिकारीहरूमा निहित रहेको उजुरीकर्ताको दाबी रहेको छ । अधिकारीहरूले यी सबै इन्कार गर्न नसकेको अवस्थामा श्री न्यौपानेको स्वतन्त्रताको हनन र लगत्तैको उनलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको कारण राज्यद्वारा उनको अनुबन्धअन्तर्गतको धारा ६ को उल्लङ्घन भएको छ ।

३.३ नेपाली अधिकारीहरूले श्री न्यौपानेको स्वतन्त्रताको स्वेच्छाचारी ढङ्गले हनन गरेका छन् र उनी माथि कुनै मुद्दा दर्ता गरिएको छैन । १३ वर्षभन्दा धेरै समयसम्म उनको हालखबर पत्ता लागेको छैन र उनको परिवारलाई पनि उनलाई भेट्न दिइएको छैन । सम्पर्कविहीन थुना आफैमा अमानवीय र अपमानजनक व्यवहार हो । महानगर दैनिकमा प्रकाशित समाचारअनुसार श्री न्यौपाने लगायत अन्य पाँच जना व्यक्तिलाई पोखरामा प्रहरी हिरासतमा यातना दिइएको उजुरीकर्ताहरूले उल्लेख गरेका छन् । यस अर्थमा, श्री न्यौपानेको हिरासतको बेला उनीमाथि गरिएको व्यवहार प्रष्ट पार्ने प्रमाणको भार राज्यमा निहित रहेको छ र सो गर्न असफल हुँदा अनुबन्धको धारा ७ को उल्लङ्घन हुन्छ ।

३.४ माओवादी भनी आड्का गरिएका व्यक्तिहरूको बढ्दो पक्राउको सन्दर्भमा श्री न्यौपानेलाई पक्राउ गरिएको थियो र उनलाई अन्तिम पटक जिउँदो प्रहरीको हिरासतमा काठमाडौंको प्रहरी मुख्यालय, नक्सालमा देखिएको आरोप रहेका छ । यी पक्षहरूले श्री न्यौपानेको राज्यद्वारा स्वतन्त्रता स्वेच्छाचारी रूपमा हनन गरेको प्रष्ट हुन्छ । श्री न्यौपानेको स्वतन्त्रता हननका लागि कुनै कानुनी आधारमा सिद्ध गरिएको छैन र कुनै आधिकारिक दर्ताकिताब वा अभिलेखमा उल्लेख गरिएको छैन । उनीमाथि कुनै मुद्दा दर्ता गरिएको थिएन र उनलाई कुनै न्यायाधीश वा न्यायसम्बन्धी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रस्तुत गरिएको थिएन । आफ्नो पक्राउ र थुनाको वैधानिकताका विषयमा उनले कुनै अदालतमा उजुर गर्न पाएनन् । यी तथ्यले अनुबन्धको धारा ९ उल्लङ्घन भएको प्रष्ट हुन्छ भनी उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ ।

३.५ उजुरीकर्ताहरूको आरोपअनुसार लामो समयसम्म थुनामा र सञ्चारबाट वञ्चित गराउनु आफैमा क्रूर र अमानवीय व्यवहार हो र यसले मानिसको मानसिक र नैतिक आत्मबलमा हानि पुऱ्याउँछ र थुनुवाको मानव भएको आधारमा रहने निहित स्वाभिमानको सम्मानको अधिकार उल्लङ्घन गर्छ । हालको मुद्दामा श्री न्यौपानेको थुनासम्बन्धी थोरै जानकारी उपलब्ध भए तापनि उनलाई सम्पर्कबाट वञ्चित हुने गरी थुनामा राखिएको, उनलाई र

उनको परिवारलाई कुनै कानुनी उपचार उपलब्ध नभएकाले यसबाट अनुबन्धको धारा १० को उल्लङ्घन भएको छ ।

३.६ प्रहरीद्वारा श्री न्यौपाने पक्राउ गरिएको प्रमाण भए तापनि राज्यका निकायहरूले श्री न्यौपानेको पक्राउ र त्यसपछीको बलपूर्क बेपत्ताका विषयमा संलग्नतालाई स्पष्ट रूपमा इन्कार गरेका छन् । श्री न्यौपानेको पक्राउ दर्ता गर्ने र उनलाई न्यायाधीश वा न्यायसम्बन्धी कुनै अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रस्तुत नगरेको नेपाली निकायहरू असफल भएकाले उनलाई पूर्ण रूपमा प्रतिरक्षाविहीन अवस्थामा कानूनको संरक्षणको दायरा बाहिर राखेको हुँदा अनुबन्धको धारा १६ को उल्लङ्घन भएको छ ।

३.७ उजुरीकर्ताहरूको आरोपअनुसार नेपाली अधिकारीहरूले श्री न्यौपानेको स्वतन्त्रता हनन भएको कुरा इन्कार गरेकाले प्रभावकारी उपचार पाउने उनको अधिकार उनले प्रयोग गर्न पाएनन्। उजुरीकर्ताहरूले अधिकारीहरूसँग श्री न्यौपानेको हालखबर पत्ता लगाई दिन अनुरोध गरे पनि राज्य पक्षमा प्रभावकारी उपचार वास्तवमा अस्तित्वविहीन भएको कारण उजुरीकर्ताहरूको प्रयासलाई व्यवस्थित रूपमा असफल पारिएको छ । यस कारण प्रभावकारी उपचार सुनिश्चित गर्न नेपाल असफल हुनुबाट श्री न्यौपानेको अनुबन्धको धारा ६, ७, ९, १०, १६ छुट्टै र संयुक्त रूपमा धारा २(३) को लगातार उल्लङ्घन भएको छ ।

३.८ उजुरीकर्ताहरूको थप आरोपअनुसार श्री न्यौपानेलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको कारण उजुरीकर्ताहरूको जीवनमा पनि गहिरो प्रभाव परेको छ र हालसम्म पनि अनिश्चितता र पीडा जारी छ । श्री न्यौपानेको पक्राउको करिब तीन वर्षसम्म सुरक्षाकर्मीहरू नियमित रूपमा उनीहरूको गीतानगर स्थित घरमा आउथे भनी उनीहरूले उल्लेख गरेका छन् । उजुरीकर्ताहरू त्रसित हुन्थे र उनीहरूलाई सुरक्षाकर्मीहरूले शारीरिक दुर्व्यवहार गर्ने वा ज्यान नै लिने डर थियो। सुरक्षाकर्मीहरूले श्री न्यौपानेका छोरीहरूलाई पनि सताउथे र ३१ मार्च २००५ मा निशा न्यौपानेलाई सेनाले स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गरी थुनामा राखेको थियो र थुनामा गम्भीर यातना दिएको थियो । उनी श्री न्यौपानेको छोरी भएको कारण उनलाई स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ । हालसम्म पनि श्री न्यौपानेलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको परिस्थिति, उनको हालखबर र कुनै अनुसन्धान भए सोको प्रगति र नतिजाबारे थाहा पाउने उजुरीकर्ताको अधिकार राज्य पक्षले लगातार उल्लङ्घन गरिरहेको छ। यस सम्बन्धमा यी तथ्यहरूले उजुरीकर्ताहरूको अनुबन्धको धारा ७ को छुट्टै र संयुक्त रूपमा धारा २(३) को राज्यद्वारा उल्लङ्घन भएको उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ ।

३.९ उजुरीकर्ताहरूले राज्यलाई निम्न सिफारिस गर्न अनुरोध गर्छन्: (क) श्री न्यौपाने बेपत्ता हुनुबारे तत्कालै अनुसन्धान गर्न र उनको मृत्यु भइसकेको भए उनको पार्थिव शरीरको कुनै पनि अवशेष पत्ता लगाउन, गाडिएको

भएमा लाश चिहानबाट निकाल्न, पहिचान गर्न र उनको परिवारलाई ससम्मान फिर्ता गर्न (ख) अपराधीहरूलाई अधिकारप्राप्त दक्ष अधिकारीसमक्ष उनीहरू माथि अभियोजन गर्न, फैसला गर्न र सजाय दिई सोको नतिजा सार्वजनिक गर्न (ग) श्री न्यौपानेलाई बेपत्ता पार्नमा संलग्न भएको भनी प्रारम्भिक प्रमाण प्राप्त भएको नेपाल प्रहरीका सबै अधिकारीहरूलाई निलम्बन गर्न (घ) क्षतिपूर्तिअन्तर्गत भौतिक तथा नैतिक क्षति, पुनर्स्थापना, सन्तुष्टि र सो कार्य नदोहोरिने सुनिश्चितता जस्ता आधार समावेश गर्न। विशेषगरी, राज्य पक्षले सार्वजनिक समारोहको दिन अधिकारीहरू र श्री न्यौपानेको परिवारको उपस्थितिमा आफ्नो अन्तरराष्ट्रिय दायित्व स्वीकार गरोस्, र श्री न्यौपानेको परिवारप्रति आधिकारिकरूपमा माफी वक्तव्य जारी गरोस् र बलपूर्वक बेपत्ता भएका पीडितहरूको सम्झनामा कुनै सडकको नामकरण गरी वा कुनै मूर्ति वा स्मारक खडा गर्न र उजुरीकर्ताहरूलाई तुरुन्त र आफ्ना विशेष संस्थाहरूमार्फत स्वास्थ्य र मनोवैज्ञानिक सेवा तुरुन्त र निःशुल्क दिइयोस्, आवश्यकताअनुसार निःशुल्क कानुनी सहायता प्रदान गरोस् भनी उजुरीकर्ताहरूले अनुरोध गरेका छन्। यस्तो कार्य नदोहोरियोस भनी सुनिश्चित गर्न बलपूर्वक बेपत्ता पार्नु, यतना दिनु र यस्ता अपराधमा विभिन्न प्रकारले संलग्न हुनु जस्तो कार्यलाई फौजदारी कानूनमा छुट्टै अपराधको रूपमा स्थापना गरी यस्तो अपराधको गम्भीरता मध्यनजर गर्दै उपयुक्त सजाय तथा कारबाही तोक्ने काम राज्य पक्षले गर्नु पर्दछ। शाही नेपाल सेना, सुरक्षाकर्मी र न्यायपालिकाको सबै सदस्यहरूको लागि अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र अन्तरराष्ट्रिय मानवीय कानूनबारे शैक्षिक कार्यक्रम राज्यले यथाशक्य चाँडो स्थापना गर्नु पर्दछ।

मुद्दाको ग्राह्यता र तथ्यसम्बन्धी राज्यको टिप्पणी

४.१ १३ मे २०१३ मा उजुरीको ग्राह्यता र तथ्यसम्बन्धी राज्यले आफ्नो टिप्पणी पेश गरेको थियो। ग्राह्यताको सम्बन्धमा राज्य पक्षले उजुरीकर्ताहरूले उपलब्ध गरेलु उपचारको प्रयोग समाप्त नगरेको दाबी गरेको छ।

४.२ यस मुद्दा नेपालमा सशस्त्र द्वन्द्वको बेला घटेको घटना हो भनी राज्य पक्षले बताएको छ। २००७ को नेपालको अन्तरिम संविधान र २००६ को शान्ति सम्झौतामा द्वन्द्वको समयमा भएका मानव अधिकार र मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनलाई सम्बोधन गर्नेबारे साधन र विधिहरू उल्लेख गरिएका छन्। राजेन्द्र प्रसाद ढकाल विरुद्ध नेपाल सरकारको मुद्दामा १ जुन २००७ मा सर्वोच्च अदालतले गरेको निर्णय राज्य पक्षले उल्लेख गरेको छ जसमा मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने अपराधीहरूलाई न्यायको परिधिमा ल्याउन एउटा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र दक्ष सङ्क्रमणकालीन न्यायको पद्धति स्थापना गर्न सरकारलाई आदेश दिइएको थियो।

४.३ राज्यले गरेको तर्कअनुसार १४ मार्च २०१३ मा बेपत्ता व्यक्तिको अनुसन्धान र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग^७ सम्बन्धी अध्यादेश राष्ट्रपतिबाट जारी भएको थियो जसले बेपत्ता व्यक्तिको अनुसन्धान र सत्य निरूपण तथा मेलमिलापसम्बन्धी उच्च स्तरीय आयोग गठनका लागि आधार उपलब्ध गरायो। यस अध्यादेशमा “मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन” व्याख्या गरिएको छ र यसअन्तर्गत बेपत्ता पार्ने कार्य पनि समावेश गरिएको छ । उजुरीकर्ताले लगाएका आरोपहरू सो आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने राज्य पक्षको दाबी रहेको छ। यस सन्दर्भमा उजुरीकर्ताहरूले उपलब्ध घरेलु उपचारको प्रयोग समाप्त गरेको मान्न उपयुक्त नहुने र यस उजुरी ग्राह्य नरहेको राज्य पक्षको दाबी रहेको छ ।

४.४ तथ्यको सम्बन्धमा बेपत्ता व्यक्तिको अनुसन्धान र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी आयोग छिट्टै स्थापन हुने र सो आयोगले शीघ्र, स्वतन्त्र, निष्पक्ष र विश्वसनीय अनुसन्धान गर्नेछ भनी राज्य पक्षले उल्लेख गरेको छ । राज्य पक्षको विचारमा यसबाट उजुरीकर्ताहरूका लागि व्यावहारिक र वैधानिक उपचारको विधि उपलब्ध हुनेछ । उजुरीकर्ताहरूको आरोप स्थापित हुन नसकेको कारण सर्वोच्च अदालतले खारेज गरेको बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट पनि राज्य पक्षले उल्लेख गरेको छ । अन्तरिम राहतको रकम पनि उल्लेख्य वृद्धि गरी ने.रु. १००००० बाट ने.रु. ३००००० दिइएको राज्य पक्षले उल्लेख गरेको छ ।

मुद्दाको ग्राह्यता र तथ्यसम्बन्धी राज्यको टिप्पणीसम्बन्धी उजुरीकर्ताको थप टिप्पणी

५.१ २५ जुन २०१३ मा मुद्दाको ग्राह्यता र तथ्यसम्बन्धी राज्य पक्षको टिप्पणीसम्बन्धी उजुरीकर्ताहरूले थप टिप्पणी पेश गरेका थिए ।

५.२ घरेलु उपचारको समाप्तिको सम्बन्धमा घरेलु उपचार उपलब्ध मात्रै नभई प्रभावकारी पनि हुनुपर्छ भनी यस समितिले यस आवश्यकताको व्याख्या गर्दै आएको कुरा उजुरीकर्ताहरूले बताएका छन् । सबैभन्दा उच्चतम न्यायाधिकरणले मुद्दाको फैसला गरेपछि अन्य कुनै उपचार अवलम्बन गर्न नपर्ने भनी समितिले राय दिएको कुरा उजुरीकर्ताहरूले पेश गरेका छन् । नेपालमा उपचारको उपायहरूको प्रयोग समाप्त हुने गरी गरेको प्रयासलाई उजुरीकर्ताहरूले उल्लेख गरेका छन् । श्रीमती न्यौपाने आफ्नो पतिको बारेमा पत्ता लगाउन विभिन्न प्रयास गर्ने क्रममा जिल्ला प्रहरी कार्यालय र अन्य थुना केन्द्रहरूमा गएका थिइन् । श्री न्यौपानेको पक्षमा श्रीमती न्यौपानेले सर्वोच्च अदालतमा दुईवटा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट पनि दर्ता गराएकी थिइन्, जसलाई उक्त अदालतले खारेज गरिदिएको थियो। यसबाहेक उजुरीकर्ताले संसद र प्रधानमन्त्रीसमेतलाई लिखित अनुरोध गरेको तर्क उजुरीकर्ताको रहेको छ ।

^७ उजुरीकर्ताहरूले अध्यादेशको प्रतिलिपि पेश गरेका छन् ।

५.३ बलपूर्वक बेपत्ता पार्नु नेपालमा अपराध नभएको कारण यस मुद्दामा जाहेरी दरखास्त प्रभावकारी उपचार नहुने भएकाले उजुरीकर्ताले जाहेरी दर्ता गर्न प्रयास नगरेको उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ। जाहेरी दरखास्तको अभावले पनि नेपाली निकायहरूलाई आफ्नै अग्रसरतामा फौजदारी अनुसन्धान गर्न रोक्दैन।

५.४ मार्च २०१३ को अध्यादेशअनुसार स्थापना हुने आयोग न्यायिक निकाय नभएको र यसले मानव अधिकारका गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने अभियुक्तहरूलाई कारबाही गर्न नसक्ने हुँदा यो आयोग अन्तरराष्ट्रिय मान्यताअनुसार नभएको र यो प्रभावकारी उपचार नहुने उजुरीकर्ताहरूको दाबी रहेको छ। २४ मार्च २०१३ मा सो अध्यादेश गैर संवैधानिक भएको र अन्तरराष्ट्रिय कानूनसम्मत नभएको दाबी गर्दै सर्वोच्च अदालतमा दुईवटा रिट दर्ता गरिएका थिए। सम्भावित आयोगद्वारा प्रभावकारी उपचार पाउने उचित सम्भावना नरहेको उजुरीकर्ताको दाबी रहेको छ।

५.५ राज्य पक्षको तथ्यसम्बन्धी सञ्चारमा ग्रहणाताको विषय दोहोराइएको तर उजुरीकर्ताको तथ्यसम्बन्धी आरोप सम्बोधन नगरिएको भनी उजुरीकर्ताहरूले टिपोट गरेका छन्।

५.६ श्रीमती न्यौपानेले अन्तरिम राहत स्वरूप ने.रु. १,००,००० प्राप्त गरेको; श्री न्यौपानेको हालखबर स्पष्ट नभएको कारण थप रकमका लागि उनी हकदार नभएको भनी उजुरीकर्ताहरूले दाबी गरेका छन्। राज्य पक्षको आफ्नै अग्रसरतामा, शीघ्र, स्वतन्त्र, निष्पक्ष र विश्वसनीय अनुसन्धान गर्ने र सम्बन्धित अपराधका आरोपितलाई फौजदारी अभियोजन, फैसला र सजाय गर्ने, र पीडितलाई एकीकृत क्षतिपूर्ति दिने दायित्व अन्तरिम आर्थिक क्षतिपूर्तिबाट पूरा हुन सक्दैन भनी उनीहरूको दाबी रहेको छ।

थप टिप्पणी

उजुरीकर्ताको थप टिप्पणी

६. २ जनवरीमा नेपालको सर्वोच्च अदालतले जनवरी २ मा बेपत्ता व्यक्ति, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग स्थापना गर्ने १४ मार्च २०१३ को अध्यादेशलाई गैर संवैधानिक र अध्यादेशको अन्तरराष्ट्रिय मान्यताअनुरूप नभएको घोषणा गरेको भनी उजुरीकर्ताहरूले १० जनवरी २०१४ मा यस समितिलाई जानकारी गराएका थिए। अदालतले नेपाली निकायहरूलाई अर्कै आयोग गठन गर्न आदेश दिएको छ। कुनै पनि परिस्थितिमा सम्भावित आयोग प्रभावकारी उपचार हुन नसक्ने दाबी उजुरीकर्ताहरूले दोहोराएका छन्।

राज्य पक्षको थप टिप्पणी

७.१ बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको अनुसन्धान, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप ऐन संसदबाट पारित भएको भनी ११ अगस्ट र ११ डिसेम्बर २०१४ मा राज्य पक्षले समितिलाई जानकारी गराएको थियो । सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिसम्बन्धी आयोग छिट्टै स्थापना गरिने भनी राज्य पक्षको दाबी रहेको छ र सो ऐनको मुख्य प्रावधानका बारेमा पनि राज्य पक्षले संक्षिप्त रूपमा जानकारी गराएको छ । राज्य र गैर राज्य पक्षबाट विगतमा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका कार्य सम्बोधन गर्न यो ऐन मुख्य उपकरण रहेको राज्य पक्षको दाबी रहेको छ । यातना र बलपूर्वक बेपत्तासम्बन्धी ऐनको विधेयक तयार गरिएको र संसदमा पुनः पेश गर्ने तयारी भइरहेको भनी राज्य पक्षले बताएको छ । यस सन्दर्भमा, उजुरीकर्ताको दाबीहरू यी संयन्त्रहरूको स्थापनामार्फत पूण रूपमा सम्बोधन हुनेछ भनी राज्य पक्षको दाबी रहेको छ ।

७.२ अन्य कुरा जे सुकै भए पनि, अपहरण र शरीर बन्धकसम्बन्धी मुलुकी ऐनको महल लागू भइरहेको अवस्था भए पनि उजुरीकर्ताहरूले सम्बन्धित निकायमा श्री न्यौपानेको बलपूर्वक बेपत्तासम्बन्धी जाहेरी दरखास्त नदिएको राज्य पक्षको दाबी रहेको छ ।

७.३ राज्य पक्षले श्री न्यौपानेको परिवारले अन्तरिम राहत स्वरूप ने.रु. ३,००,००० प्राप्त गरेको र नेपालमा सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी आफ्नो पूर्व पेशी दोहोराएको छ ।

उजुरीकर्ताको थप टिप्पणी

८. १ सेप्टेम्बर २०१४ र १२ जनवरी २०१५ मा सङ्क्रमणकालीन न्यायको संयन्त्रका बारेमा आफ्नो आरोप दोहोर्‍याउँदै उक्त ऐनका धेरै प्रावधानहरू मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय मान्यता^८ अनुकूल नभएको र सो प्रभावकारी उपचार नहुने भनी तर्क गरेका छन् ।

^८ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) ले जारी गरेको "२१ मे २०१४ मा राजपत्रअङ्कित बेपत्ता व्यक्तिको अनुसन्धान, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन" सम्बन्धी प्राविधिक टिप्पणी र OHCHR को ४ जुलाई २०१४ को पत्रकार सम्मेलन "Nepal: truth-seeking legislation risks further entrenching impunity, alert United Nations rights experts" उल्लेख गरिएको ।

समितिले विचार गर्ने विवाद र कार्यविधि

ग्राह्यतासम्बन्धी समितिको को विचार

९.१ उजुरीमा उल्लेख गरिएको तथ्यबारे विचार गर्नुअघि, मानव अधिकार समितिले कार्यविधि नियमको नियम ९३ बमोजिम यस मुद्दा ऐच्छिक आलेख बमोजिम ग्राह्य छ वा छैन भनी निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ।

९.२ ऐच्छिक आलेखको धारा ५(२) (क) मा उल्लेख भएअनुसार यही मुद्दा अन्य कुनै अन्तरराष्ट्रिय अनुसन्धान वा निरूपण पद्धतिद्वारा निरूपण भइरहेको छैन भनी समितिले सुनिश्चित गरेको छ।

९.३ श्री न्यौपानेको मुद्दा नेपालको अन्तरिम संविधान २००७ अन्तर्गत स्थापना हुने सङ्क्रमणकालीन न्यायका पद्धतिद्वारा सम्बोधन हुने भनी राज्य पक्षले पेश गरेको तर्क समितिले टिपोट गरेको छ। यस समितिले शान्ता न्यौपानेले आफ्नो पतिको खोजखबरका लागि प्रयास पनि टिपोट गरेको छ: २५ र ३० मे १९९९ बीच श्रीमती न्यौपानेले काठमाडौंका विभिन्न थुना केन्द्रहरू भ्रमण गरिन्, र २६ मे र १७ अगस्ट १९९९ मा उनको आफ्नो पतिको पक्षबाट सर्वोच्च अदालतमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको दुईवटा रिट पनि दर्ता गराइन्। दाबी स्थापित हुन नसकेको भनी दुवै रिट खारेज गरिएको थियो। आफ्नो पतिको खोजखबर गर्ने प्रयासको क्रममा आफ्नो पतिको हालखबर सार्वजनिक गर्न श्रीमती न्यौपानेले संसदमा र प्रधानमन्त्रीलाई लिखित अनुरोध गरिन्। बलपूर्वक बेपत्ता पर्ने कार्य नेपालको कानूनअन्तर्गत छुट्टै अपराध तोक्ने कानून नभएको र सो कारण जाहेरी दरखास्त प्रभावकारी उपचारको उपाय नहुने भनी उजुरीकर्ताहरूको तर्क पनि समितिले टिपोट गरेको छ। श्रीमती न्यौपानेका प्रयासका बाबजुद, उनको पतिको बेपत्ता १७ वर्षभन्दा पनि बढी समयदेखि अस्पष्ट रहेको छ र अनुसन्धानका लागि कुनै प्रयास गरिएका छैनन्। गम्भीर उल्लङ्घनको घटनाहरूका लागि न्यायिक उपचार आवश्यक हुन्छ भन्ने समितिको विधिशास्त्र पनि समिति पुनः स्मरण गर्दछ।^९ यस अर्थमा, बलपूर्वक बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको अनुसन्धान, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगसम्बन्धी ऐनबाट स्थापित हुने सङ्क्रमणकालीन न्यायिक निकायहरू न्यायिक उपचार दिन सक्ने न्यायिक अङ्ग होइनन्^{१०}। राज्यले औँल्याएको उपायहरू प्रभावकारी नभएको र ऐच्छिक आलेखको धारा ५(२) अन्तर्गत उजुरीको परीक्षण गर्न कुनै रोक नभएको निष्कर्षमा समिति पुगेको छ।

९.४ ग्राह्यताका सबै पूर्वशर्तहरू पूरा भएको अवस्थामा, समिति उजुरीलाई ग्राह्य रहेको घोषणा गर्दछ र यसका तथ्यको निरूपणतर्फ अघि बढ्दछ।

^९ उजुरी नं १७६१/२००८, *Giri v. Nepal*, २४ मार्च २०११ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ६.३

^{१०} उजुरी नं २०३८/२०११, *Tharu and Others v. Nepal*, ३ जुलाई २०१५ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ९.३; उजुरी नं २१६४/२०१२, *Basnet v. Nepal*, १२ जुलाई २०१६ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ९.३.; उजुरी नं २१८४/२०१२, *Nakarmi v. Nepal*, १० मार्च २०१७ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद १०.३; र उजुरी नं २१८५/२०१२, *Dhawal and others v. Nepal*, १७ मार्च २०१७ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद १०.३

तथ्यसम्बन्धी विचार

१०.१ ऐच्छिक आलेख को धारा ५(१) अनुरूप पक्षहरूले प्रदान गरेको जानकारीको आधारमा समितिले उजुरीबारे विचार गरेको छ।

१०.२ श्री न्यौपाने बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको पीडित थिए भनी उजुरीकर्ताहरूको आरोप समितिले टिपोट गरेको छ र सो आरोपलाई उनी पक्राउ हुँदा देखेको दुई जना चस्मदीद गवाहको बयानले समर्थन गरेको छ। श्री न्यौपानेको खोजखबर गर्न श्रीमती न्यौपानेले विभिन्न प्रयास गरे तापनि श्री न्यौपानेको हालखबरबारे अझै पत्ता लागेको छैन। श्रीमती न्यौपानेले सर्वोच्च अदालतमा दुईवटा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गरे पनि शीघ्र, स्वतन्त्र, निष्पक्ष र विश्वसनीय अनुसन्धान गरिएको थिएन। सो कार्यको लागि कुनै व्यक्तिलाई समाह्वान गरिएको वा कसैलाई दोषी करार गरिएको छैन।

१०.३ श्रीमती न्यौपानेले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गरेपश्चात् श्री न्यौपानेको मुद्दा सर्वोच्च अदालतले दुई पटक सुनुवाइ गरेको र सो प्रक्रियाअन्तर्गत सुरक्षाकर्मीहरूले श्री न्यौपानेलाई पक्राउ नगरेको वा थुनामा नराखेको भनी जवाफ दिएको भनी राज्य पक्षको तर्क समितिले टिपोट गरेको छ। त्यसैले उनको हालखबर पत्ता लगाउन सकिएन।

१०.४ राज्य पक्षसँग सम्बन्धित मुद्दालगायत यस समितिले यस्तै कार्य संलग्न भएको धेरै मुद्दाहरू पहिलेको उजुरीमार्फत सुनुवाइ गरेको यस समितिले टिपोट गरेको छ¹¹। यी नजिरहरूको सन्दर्भमा, उजुरीकर्ता र राज्य पक्षको प्रमाणमा बराबर पहुँच नहुने हुँदा र आवश्यक जानकारीमा धेरैजसो राज्य पक्षको मात्रै पहुँच हुने हुँदा प्रमाणको भार उजुरीकर्तामा मात्रै रहने कुरा मान्न सकिँदैन भनी समितिले पुनः पुष्टि गरेको छ। ऐच्छिक आलेख को धारा ४(२) अनुसार राज्य र राज्यको प्रतिनिधिहरूमाथि लागेको अनुबन्धको उल्लङ्घनको आरोपहरूको असलनियतका साथ अनुसन्धान गर्ने र प्राप्त जानकारी समितिलाई दिने जिम्मेवारी हुन्छ। उजुरीकर्ताले राज्यमाथि लगाएको आरोपहरू विश्वसनीय प्रमाणद्वारा पुष्टि हुँदा र थप स्पष्टीकरण राज्यको हातमा भएको जानकारीमा मात्रै निर्भर हुँदा, राज्यले सन्तोषजनक प्रमाण वा स्पष्टीकरण उपलब्ध नगराएमा समितिले उजुरीकर्ताका आरोपहरू पुष्टि भएको मान्न सक्छ।

¹¹ उजुरी नं १४२२/२००५, *El Hassy v. Libyan Arab Jamahiriya*, २४ अक्टोबर २००७ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ६.७; १२९७/२००४, *Medjnoune v. Algeria*, १४ जुलाई २००६ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ८.३.; नं १८०४/२००८, *Il Khwildy v. Libya*, १ नोभेम्बर २०१२ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ७.२.; *Basnet v. Nepal* अनुच्छेद १०.३; *Nakarmi v. Nepal* अनुच्छेद ११.४; *Dhakai and others v. Nepal* अनुच्छेद ११.४

१०.५ अनुबन्धको कुनै धारामा स्पष्ट रूपमा “बलपूर्वक बेपत्ता” भन्ने शब्दावली प्रयोग नभए तापनि बलपूर्वक बेपत्ताको बेला विशेष र सिलसिलासहितका घटनाहरू घटेका हुन्छन् जसले अनुबन्धले पहिचान गरेको विभिन्न अधिकारहरूको निरन्तर उल्लङ्घन गर्दछ।¹²

१०.६ हालको मुद्दामा श्री न्यौपानेको मे १९९९ मा भएको पक्राउ र बलपूर्वक बेपत्ता पारिएको राज्य पक्षले इन्कार गरेको छैन। आफ्नो पतिको पक्राउबारे जानकारी पाएपछि, श्रीमती न्यौपानेले उनलाई खोज्ने प्रयासको क्रममा जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंसहित काठमाडौंको केन्द्रीय कारागार, नखबु कारागार, र चारखाल कारागारमा पुगिन्। श्री न्यौपानेलाई पक्राउ गरेको वा थुनामा राखेको कुरा अधिकारीहरूले इन्कार गरे। दुई जना चस्मदीद साक्षीले सर्वोच्च अदालतमा बयान दिए तापनि अधिकारीहरूले इन्कार गरी रहोतसर्थ, श्रीमती न्यौपानेले आफ्नो पतिको पक्षमा दर्ता गराएकी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट पनि खारेज भयो। प्रधानमन्त्रीले श्री न्यौपानेको मृत्यु भइसकेको जानकारी दिए तापनि महानगर दैनिकको समाचारमा श्री न्यौपाने जिउँदै भएको र पोखराको दङ्गा नियन्त्रण प्रहरी कार्यालयमा राखिएको भनी प्रकाशन भएको थियो। श्री न्यौपानेलाई स्वास्थ्योपचारका लागि पोखराबाट काठमाडौं जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा झिकाइएको जानकारी श्रीमती न्यौपानेले पाएको कुरा समितिले टिप्पणी गरेको छ। राज्य पक्षले विस्तृत र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नका लागि उठाएको कदम र सोको परिणामबारे समितिलाई जानकारी दिन असफल भएको छ। श्री न्यौपानेको हालखबर पत्ता लागेको छैन र उनी जिउँदो नभएको अवस्थामा उनको अवशेष पत्ता लगाई उनको परिवारलाई दिइएको छैन। बलपूर्वक बेपत्ताको मुद्दाहरूमा स्वतन्त्रताको हनन पश्चात् स्वतन्त्रताको हननको तथ्य स्वीकार गर्न इन्कार गरेबाट वा बेपत्ता व्यक्ति अवस्थाबारे जानकारी दिन इन्कार गरेबाट, पीडितलाई कानूनको संरक्षणबाट हटाउँछ र निजको ज्यानमा गम्भीर र स्थिर खतरा भइरहने हुन्छ र यसको जिम्मेवार राज्य पक्ष हुन्छ भनी समिति स्मरण गर्दछ।¹³ यस मुद्दामा राज्य पक्षले श्री न्यौपानेको ज्यान जोगाउने दायित्व पूरा गरेको भनी पुष्टि गर्ने कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन। तसर्थ, राज्य पक्षले श्री न्यौपानेको ज्यान जोगाउने दायित्व पूरा गर्न असफल भएकाले अनुबन्धको दफा ६(१) को उल्लङ्घन भएको समितिको निष्कर्ष छ।

१०.७ श्री न्यौपानेको २१ मे १९९९ मा भएको स्वेच्छाचारी पक्राउ र त्यसलगत्तैको बलपूर्वक बेपत्ता पारिएकोले अनुबन्धको धारा ७ को उनको अधिकार उल्लङ्घन भएको भनी उजुरीकर्ताहरूले गरेको दाबी समितिले टिपोट गरेको छ। बाहिर कसैसँग पनि सम्पर्क राख्न नदिई अनिश्चित रूपमा थुनामा राखिनुको पीडा समितिले पहिचान गर्दछ। श्री न्यौपानेले नेपाल प्रहरीले पोखरामा थुनामा राख्दा उनलाई यातना दिइएको भनी महानगर दैनिक नामक

¹² उजुरी नं २०००/२०१०, *Katwal v. Nepal*, १ अप्रिल २०१५ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ११.३; उजुरी नं २१३४/२०१२, *Molina Ariasa et.al v. Columbia*, ९ जुलाई २०१५ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ९.४; *Basnet v. Nepal* अनुच्छेद १०.४; *Nakarmi v. Nepal* अनुच्छेद ११.५; *Dhakai and others v. Nepal* अनुच्छेद ११.५

¹³ उजुरी नं १९१३/२००९, *Aushaala v. Libya*, १८ मार्च २०१३ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ६.२.; *Basnet v. Nepal* अनुच्छेद १०.५; *Nakarmi v. Nepal* अनुच्छेद ११.६; *Dhakai and others v. Nepal* अनुच्छेद ११.६

पत्रिकामा श्री न्यौपाने बेपत्ता भएको ३ महिनापश्चात् प्रकाशन भएको खबरलाई समितिले टिपोट गर्दछ। श्री न्यौपाने थुनामा हुँदाको बेला उनीप्रति गरिएको व्यवहारबारे राज्य पक्षले कुनै प्रमाण उपलब्ध नगराएकाले थुनामा हुँदा उनीमाथि गरिएको व्यवहारले अनुबन्धको धारा ७ को उल्लङ्घन भएको समितिको निष्कर्ष रहेको छ। यस निष्कर्षपश्चात् यही आधारमा उठाइएको अनुबन्धको धारा १० सम्बन्धी दाबीहरू समितिले परीक्षण गर्ने छैन।

१०.८ श्री न्यौपाने बेपत्ता भएबाट र बेपत्ता पारिनुको परिस्थितिको जानकारीको अभावबाट, उनको हालखबर पत्ता लगाउन कुनै अनुसन्धान नगरिएकोबाट र उनको मृत्यु भएको भए खण्डमा उनको अवशेष परिवारलाई नदिइएकोबाट उजुरीकर्ताहरूलाई भएको पीडा र कष्ट समिति टिपोट गर्दछ। श्री न्यौपानेलाई बेपत्ता पारेपछि सुरक्षाकर्मीहरू नियमित उजुरीकर्ताहरूको घरमा आउने गरेको कारण उनीहरूलाई डर र कष्ट भएको भनी उजुरीकर्ताको आरोप पनि समितिले टिपोट गर्दछ। निशा न्यौपाने र श्री न्यौपानेको पारिवारिक सम्बन्धको कारण निशा न्यौपानेलाई पनि स्वेच्छाचारी पक्राउ¹⁴ र यातनाको पीडित बनाइएको पनि समिति टिपोट गर्दछ। यस सन्दर्भमा, उजुरीकर्ताहरूको हकमा यी तथ्यले अनुबन्धको धारा ७ को उल्लङ्घन भएको स्थापित हुन्छ।

१०.९ श्री न्यौपानेलाई २१ मे १९९९ मा राज्यको प्रतिनिधि नेपाल प्रहरीले पक्राउ गरी स्वेच्छाचारी रूपमा उनको स्वतन्त्रता हनन गरेको र यसबाट धारा ९ को उल्लङ्घन भएको भनी उजुरीकर्ताहरूको आरोप समितिले टिपोट गर्दछ। उनको पक्राउको कुनै कानुनी आधार उपलब्ध गराइएको थिएन। उनको पक्राउ कुनै आधिकारिक दर्ता किताबमा उल्लेख गरिएको थिएन। उनलाई कुनै न्यायाधीश वा न्यायसम्बन्धी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रस्तुत गरिएन र उनले आफ्नो पक्राउको वैधानिकतालाई कुनै अदालतसमक्ष उजुर गर्न पाएनन्। यस सम्बन्धमा राज्य पक्षको प्रतिक्रियाको अभावमा श्री न्यौपानेको थुनाले अनुबन्धको धारा ९ बमोजिमको उनको उल्लङ्घन भएको समितिको निष्कर्ष रहेको छ।

१०.१० धारा १६ को उल्लङ्घनको सन्दर्भमा, श्री न्यौपानेलाई नेपाल प्रहरीले पक्राउ गरेको प्रमाण भए तापनि नेपाली अधिकारीहरूले उनको पक्राउमा आफ्नो संलग्नता स्पष्ट रूपमा इन्कार गरिरहेको उजुरीकर्ताहरूको आरोप समिति टिपोट गर्दछ। श्री न्यौपानेको हालखबरबारे कुनै जानकारी दिन राज्य असफल भएको छ र उनको हालखबर पत्ता लगाउन कुनै अनुसन्धान भएको छैन र जसले उनलाई कानुनी संरक्षणभन्दा बाहिर राखेको थियो। यस समितिको धारणाअनुसार जानाजानी कुनै व्यक्तिलाई कानूनको संरक्षणबाट वञ्चित गर्नाले सो व्यक्तिको मानव भनेर पहिचान गरिने अधिकार हनन हुन्छ खासगरी यदि प्रभावकारी उपचार पाउने उक्त व्यक्तिको परिवारको अधिकार व्यवस्थित रूपमा कुण्ठित बनाइएको अवस्थामा।¹⁵ तसर्थ श्री न्यौपानेलाई बलपूर्वक बेपत्ता पारिनुले उनलाई कानूनको संरक्षण

¹⁴ E/CN.4/2006/56 र Corr.१, अनुसूची ४ हेर्नुहोस

¹⁵ उजुरी नं २१६४/२०१२, Basnet v. Nepal, १२ जुलाई २०१६ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद १०.९; उजुरी नं २०३८/२०११, Tharu and Others v. Nepal, ३ जुलाई २०१५ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद १०.९; उजुरी नं २१८४/२०१२, Nakarmi v. Nepal, १० मार्च २०१७ मा अभिमत पारित, अनुच्छेद ११.१०; र

र कानून बमोजिम व्यक्तिको पहिचान पाउने अधिकार हनन गरी अनुबन्ध को धारा १६ को उल्लङ्घन भएको निष्कर्षमा समिति पुगेको छ ।

१०.११ उजुरीकर्ताहरूले अनुबन्ध को धारा २(३) लागू गर्न अनुरोध गरेका छन् जसअनुसार कुनै व्यक्तिको अनुबन्धअनुसार प्राप्त अधिकार हनन भएमा सो व्यक्तिलाई प्रभावकारी उपचार दिनु राज्यको दायित्व हुन्छ। यस्ता अधिकार हननको मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न राज्यहरूले न्यायिक र प्रशासनिक निकायहरू स्थापना गर्नुलाई समितिले महत्त्वको साथ हेरेको छ । यसले अनुबन्धअनुसार राज्यहरूको सामान्य कानुनी दायित्वसम्बन्धी सामान्य टिप्पणी नं ३१ (२००४) लाई उल्लेख गरेको छ जसअनुसार, अन्य कुरामध्ये, उल्लङ्घनका आरोपहरूको अनुसन्धान गर्न नसक्नुबाट अनुबन्धको छुट्टै उल्लङ्घन भएको मान्न सकिन्छ । हालको मुद्दामा आफ्नो पतिको पक्राउको जानकारी पाएपश्चात् श्रीमती न्यौपानेले तुरुन्त जिल्ला प्रहरी कार्यालयलगायतको काठमाडौंका अन्य थुना केन्द्रहरूमा उनको पक्राउबारे जानकारीका लागि श्रीमती न्यौपाने गएकी थिइन् भन्ने कुरा यस समितिले टिपोट गरेको छ। उनले सर्वोच्च अदालतमा दुईवटा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट पनि दर्ता गराएकी थिइन्। आफ्ना पतिको खोजखबर गर्ने प्रयास गर्दा पनि श्री न्यौपाने थुना, स्थिति र हालखबरसम्बन्धी परिस्थितिलाई प्रकाश पार्ने गरी राज्यले कुनै स्वतन्त्र र प्रभावकारी अनुसन्धान गरेको छैन। उजुरीकर्ताहरूले प्राप्त गरेको आर्थिक अन्तरिम राहत गम्भीर उल्लङ्घनको हकमा पर्याप्त नरहेको देखिन्छ । समितिको जानकारीमा आएको तथ्यअनुसार श्री न्यौपानेको सम्बन्धमा धारा २(३) को र संयुक्त रूपमा धारा ६(१), ७, ९, र १६ को उल्लङ्घन भएको र उजुरीकर्ताहरूको सम्बन्धमा धारा २(३) को र संयुक्त रूपमा धारा ७ को उल्लङ्घन भएको समितिको निष्कर्ष रहेको छ ।

११. ऐच्छिक आलेखको धारा ५(४) अन्तर्गत कार्यरत समिति, राज्यले दण्डपानी न्यौपानेको सम्बन्धमा अनुबन्धको धारा ६, ७, ९ र १६ को र संयुक्त रूपमा धारा २(३) को उल्लङ्घन गरेको निष्कर्षमा पुगेको छ । प्राप्त तथ्यले उजुरीकर्ताहरू शान्ता न्यौपाने र निशा न्यौपानेको धारा ७ र धारा २(३) बमोजिमको अधिकारहरू पनि उल्लङ्घन भनेको प्रष्ट पारेको छ ।

१२. अनुबन्ध को धारा २(३)(क) अन्तर्गत, उजुरीकर्ताहरूलाई प्रभावकारी उपचार उपलब्ध गराउनु राज्य पक्षको दायित्वअन्तर्गत पर्दछ । यसका लागि, अनुबन्धअन्तर्गतका अधिकारहरू उल्लङ्घन भएका व्यक्तिहरूलाई पूर्ण क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पर्दछ । राज्य पक्षको निम्न थप दायित्वहरू पनि रहेका छन् : (क) श्री न्यौपाने बेपत्ता हुनुको पूर्ण र प्रभावकारी अनुसन्धान गर्ने र उजुरीकर्ताहरूलाई अनुसन्धानको नतिजाका बारेमा पूरा जानकारी उपलब्ध गराउने (ख) श्री न्यौपानेको मृत्यु भइसकेको भए उनको अवशेषबारे पत्ता लगाई उनको परिवारलाई जिम्मा लगाउने (ग)

उल्लङ्घनमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई अभियोजन गर्ने, उनीहरूलाई सजाय दिने र सो को परिणाम सार्वजनिक गर्ने (घ) उजुरीकर्ताहरूलाई आवश्यक र पर्याप्त कुनै मनोवैज्ञानिक र स्वास्थ्योपचार निःशुल्क उपलब्ध गराउने (ङ) उजुरीकर्ताहरू र जिउँदो भए श्री न्यौपानेलाई पर्याप्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने र चित्त बुझ्दो स्पष्टीकरण दिने। यस्ता घटनाहरू भविष्यमा हुन नदिने दायित्व पनि राज्य पक्षको रहेको छ। राज्य पक्षले निम्न कुराहरू पनि सुनिश्चित गर्नु पर्दछः (क) यातना, गैरन्यायिक हत्या, र बलपूर्वक बेपत्ता जस्ता मानव अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने कार्य गर्नेलाई फौजदारी अभियोग लगाउने कानून राज्यसँग रहेको र (ख) बलपूर्वक बेपत्ता परिएका कुनै पनि घटनाहरूको सम्बन्धमा शीघ्र, निष्पक्ष र प्रभावकारी अनुसन्धान हुने अवस्था बनाउने।

१३. ऐच्छिक आलेखको पक्ष भएसँगै राज्य पक्षले यस समितिको अनुबन्धको उल्लङ्घनको निरूपण गर्ने क्षमता स्वीकार गरेको छ र अनुबन्धको धारा २ अन्तर्गत राज्यले आफ्नो सीमाभित्र रहेका हरेक व्यक्ति वा आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रको हरेक व्यक्तिको अनुबन्धमा उल्लेख भएको अधिकार सुनिश्चित गर्ने दायित्व वहन गरेको छ र सो अधिकार उल्लङ्घन भएमा प्रभावकारी र कार्यान्वयन गर्न मिल्ने उपचार दिने दायित्व पनि वहन गरेको छ। तसर्थ राज्य पक्षबाट १८० दिनभित्र समितिको राय कार्यान्वयन गर्न राज्यले उठाएका कदमबारे जानकारी प्राप्त गर्ने इच्छा समितिले व्यक्त गरेको छ। यस राय राज्यको आधिकारिक भाषामा सार्वजनिक गरियोस् भनी समितिले राज्यलाई अनुरोध गर्दछ।